

Kanttal, Kant ellenében

A világekztársaság mint a világbéke garanciája

HIMFY JÓZSEF

*Endreffy Zoltánnak,
60. születésnapja alkalmából,
szeretettel és nagybecsüléssel.*

*„Midőn a változás szele fújni kezd,
egyesek falakat,
mások pedig szélmalmodokat emelnek”
(Ósi kínai mondás)*

Az utóbbi években végre elfogadottá vált a nézet, hogy Kantnak igenis koherens és színvonalas politikai filozófiája, valamint politikai igazságosság-elmélete van, melynek számos alapgondolata napjainkban is időszerű, különösen a nemzetközi, illetve globális igazságosság kérdéskörének szempontjából. Kant gyakorlati filozófiájáról (ha csak az újabb keletű recepciót tekintjük) Németországban már a hatvanas évektől izgalmas viták folynak, az angolszász világban pedig, Allen D. Rosen¹ értékelése szerint, az elmúlt három négy évtizedben szintén figyelemreméltóan megélénkült iránta az érdeklődés. Olyan avatott gondolkodók alkották meg jelentős, Kant jog- és politikaelméletének végre méltó figyelmet szentelő értelmezéseiket, mint a Rawls-tanítvány Onora O'Neill és Thomas Pogge², a Columbia egyetem hamburgi származású professzora, vagy mint Allen D. Rosen, alapvető monográfiájával (amely azon-

¹ Allen D. Rosen: *Kant's Theory of Justice*. Cornell University Press, London/Ithaca, 1993, vii.

² Thomas Pogge: *Kant's Theory of Justice*. *Kant-Studien*, 79, 4, 407–33.

ban a nemzetközi igazságosság, illetve a jog- és békerendszer kanti filozófiájának összefüggéseit már nem vizsgálja), de még hosszán sorolhatnánk a szerzőket. Németországban a téma legki valóbb szakértői között olyan neveket találunk, mint Reinhard Brandt, Georg Geismann vagy Otfried Höffe. Utóbbi szerző alapvetően kantiánus indíttatású, 1999-ben megjelent monográfiájával³ a globális igazságossággal, valamint egy jövőbeni világméretű jog- és békerendszerrel foglalkozó vitákhoz is fontos hozzájárulást tett, hiszen a már említett Thomas Poggen⁴ kívül, Charles Beitz⁵ mellett, akik kezdettől fogva e diszkusszió meghatározó alakjainak számítottak, Höffe az, aki a világköz társaság témájának, amelyre alább részletesen kiterünk, részletes, elemző filozófiai monográfiát szentelt. 1999 egyébként méltán nevezhető a globális igazságosság körüli viták amolyan „csillagórájának”, hiszen ebben az évben jelent meg John Rawls utolsó jelentős műve (amennyiben legutolsó könyve már korábbi előadásainak szerkesztett változata volt), a *The Law of Peoples*⁶ (amely korábbi, 1992-es, azonos című tanulmányának kiérleltebb verziója), valamint O’Neill monográfiája (*The Bounds of Justice*) és még egy fontos mű egy szintén német szerző tollából: Ulrich Steinvorth *Gleiche Freiheit* című munkája, amely az ún. globális osztó igazságosság (*global distributive justice, globale Verteilungsgerechtigkeit*) filozófiai problémáira összpontosít. Az alábbiakban Kant politikai filozófiáját elsősorban abból a szempontból vizsgáljuk, hogy gondolatai mennyiben bizonyulnak ma is mérvadóknak egy világméretű, konkrétan egy világköz társaságban testet öltő jog- és békerendszer felvázolásának kísérlete szempontjából, és melyek azok az előfeltevések, amelyek talán bizonyos módosításra szorulnak a Kant által anticipált fejlődésment eltéréseinek, valamint napjaink nemzetközi rendszere tényleges sajátosságainak tükrében.

Kant gondolkodói művében a világbéke gondolköre nem valamiféle alkalmi téma, hanem egyenesen gondolkodása alapmotívumát képezi.⁷ A nemzetközi igazságosság politikai filozófiájának (a filozófia történetének egyik legmellőzöttebb témája ez) legjelen-

³ Otfried Höffe: *Demokratie im Zeitalter der Globalisierung*. Beck, München, 1999. Lásd még az e könyvről szóló konferencia anyagát tartalmazó tanulmánykötetet: Stefan Gosepath – Jean-Christophe Merle (Hrsg.): *Weltrepublik: Globalisierung und Demokratie*. Beck, München, 2002, valamint Höffe könyvéről írott ismertetésemet: *Mérleg*, 2002/2., 221–224.

⁴ Thomas W. Pogge: *Realizing Rawls*. Cornell University Press, Ithaca, 1989.

⁵ Charles Beitz: *Political Theory and International Relations*. Princeton University Press, Princeton, 1979.

⁶ John Rawls: *The Law of Peoples*. Cambridge, Mass.

⁷ Vö. Otfried Höffe: Die Weltrepublik als Minimalstaat. In Reinhard Merkel – Roland Wittmann (Hrsg.): *‘Zum ewigen Frieden’: Grundlagen, Aktualitäten und Aussichten einer Idee von Immanuel Kant*, 156.

több gondolkodója ő. Kant volt az első hatásos megfogalmazója ama normának, hogy, szemben az „államrezonnal” és hasonló felfogásokkal, a morál érvényességi köre nem korlátozódik az államokon belüli szférára, hanem az államközi viszonylatokra is kiterjed.

Ismeretes, hogy Kant politikai igazságosság-elmélete több művéből rekonstruálható. Közéjük tartozik *Az erkölcsök metafizikájának* „Jogtan” része, *A fakultások vitája*, az *Ama közönségesen használt szövegről...*, *Az emberi történelem feltehető kezdete*, *Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szem szövegről* *Az ítélőerő kritikájának* egy része, valamint az ún. „béke irat”, *Az örök békéről*. Közismert, hogy Kant kritikai vizsgálódásai során folyvást a tapasztalati elemektől független, a priori elveket keresett. A politikai igazságosság, a jog esetében az ilyen, a jog anyagától elvonatkoztatott elveket kategorikus jogi elveknek nevezük. Az ilyen elvek egyetemesek, térben és időben egyaránt érvényesek. (Emlékeztetnünk kell arra is, hogy a jogi morál esetében az erkölcsnek pusztán arról a minimális értelmezéséről beszélünk, amely az egyének külső szabadságára vonatkozik: a morál ama részéről, amellyel az emberek egymásnak tartoznak, és amelyet egymástól megkövetelhetnek, tehát amely jogi úton kikényseríthető, nem pedig az egyén morális érzületéről, amely a jogi köteleességekkel szemben az ún. erényköteleességek szférájába tartozik.) Ily módon Kant politikai- és jogfilozófiája a természetjog, azon belül pedig az észjog hagyományába, a szerződéselméleti gondolkodás körébe sorolható, egyfajta kritikai észjog.⁸ Helyes tehát, Georg Geismannal,⁹ Kant világbékéről szóló fejtegetéseit lényegében „a világbéke jogtanának, pontosabban apriorisztikus jogtanának” nevezni.

Valamely politikai közösségben, tehát az állami szinten akkor van értelme politikai igazságosságról beszélni, ha a pusztán önkény helyett a jog, a törvények uralma valósul meg. A társadalmi együttélés e kötelező érvényű szabályai azonban nem valósulnak meg maguktól, szükségképpen olyan pártatlan harmadikra szorulnak, aki megállapításukról és betartatásukról gondoskodik. A természeti állapot fikcióját (ne feledjük, észbeli konstrukcióról van szó, miként egyáltalán a társadalmi szerződés is az¹⁰) Kant átveszi Hobbes-tól, azonban, Locke (és Rousseau) nyomdokain járva,

⁸ Otfried Höffe: *Immanuel Kant* Beck, München, 1992, 210.

⁹ Georg Geismann: Kants Rechtslehre vom Weltfrieden. *Zeitschrift für philosophische Forschung*, 37 (1983), 363–388.

¹⁰ Ugyanakkor, mint Rosen rámutat, a természeti állapotnak Kant számára reális aspektusa is van, hiszen mindazon „politika előtti” állapotban lévő társadalmi alakulatokban, ahol a törvényes, az egyének jogainak kikényszerítésére alkalmas jogrend megalapítása még nem történt meg vagy összeomlott, valamint (részlegesen) az államközi szférában ténylegesen is a természeti állapot uralkodik. Vö. Rosen: i. m. 9.

elismeri bizonyos természetes jogok eleve fennálló érvényességét, az ember saját testéhez, életéhez és bizonyos saját javakhoz való eredeti és elidegeníthetetlen jogát (amelyek tehát, Hobbes-szal, annak államabszolutista szuverénfogalmával és abból következő decizionizmusával ellentétben, már az állam megalapítása előtt érvényesek). Mindezen, tiszta észfogalmak szerint elgondolt jogok viszont mindaddig provizórikusak, ideiglenesek, amíg nincs olyan pártatlan, a kényszer gyakorlásával (*Zwangsbefugnis*) felhatalmazott közhatalom, mely e jogokat pontosítani, biztosítani, garantálni, az önbíráskodásnak véget vetni, ki-ki jogának pedig érvényt szerezni képes. (JT 9. §; 42. §, EM 355–357.; 411–412.)¹¹ Va gyis az elsődleges monopólium tulajdonképpen nem az államhatalomé, hanem a jogviszonyoké, az államhatalom monopóliuma csupán másodlagos, amennyiben kikényszeríti és betartatja a jog uralmát. A természeti állapot fikciója kiválóan szemlélteti, mi történik akkor, ha mindenki mindenkitől tartani, állandó készenlétben állni kénytelen. Egyébként, legyenek a kénytelen-kelletlen együtt élők mégoly kifinomult morális érzületűek is, mihelyt bár miféle eltérő igényeik támadnak, és azok nézeteltérésekhez vezetnek, ezeknek pártatlan elintézésére nincsen lehetőség: ilyen körülmények között senkinek sem lehet *igaza*. Az ilyen helyzet persze nemcsak kölcsönös bizalmatlanságot szül, és nemcsak hatalmas energiákat emészt fel. A háborúval, így mindenki mindenki elleni (legalábbis szüntelenül ott lappangó) háborújával sem „csupán” az a baj, hogy vad erőszak dühöng, és brutális öldöklés zajlik, hanem hogy efféle állapot a jogrend fogalmával összeegyeztethetetlen. J. Ebbinghaus találó megfogalmazásával: a békeállapot megvalósításához nem az emberek harci kedvének megszüntetésére, hanem (háborús) viszálykodásuk (akár legitim) indokainak felszámolására van szükség.¹² A természeti állapotban tehát nem az igazságtalanság, hanem a jognélküliség uralkodik (JT 44. §, EM 415–17). Mármost a közjog problémája Kantnál a következőképpen fogalmazódik meg: miként lehetséges vajon a veleszületett külső szabadsággal (szabad önkénnyel) rendelkező jogi személyek együttes szabadságát (Kantnál az egyes személy egyszerűs mind minden morális megfontolás kiinduló-, vonatkoztatási- és végpontja¹³) törvényekkel biztosítani és garantálni? „A jog tehát azoknak a

¹¹ Jogtan. *Az erkölcsök metafizikája* (EM). Ford. Berényi Gábor. Gondolat, Budapest, 1991. A továbbiakban: JT.

¹² Idézi Geismann: Kants Rechtslehre vom Weltfrieden. Id. kiad. 366.

¹³ Vö. Georg Geismann: Warum Kants Friedenslehre für die Praxis taugt und warum die Friedenslehren von Fichte, Hegel und Marx schon in der Theorie nicht richtig sind. *Kritisches Jahrbuch der Philosophie*, 1 (1996), 37–51. Geismann helyesen mutat rá arra is, hogy az untilig ismételt vádak, amelyek szerint Kantnál a jogi alany „atomisztikus” volna, vagy izolált individuumokat tételezne fel, szintén nem állják meg a helyüket, hiszen valójában univerzális, amennyiben a valamennyi eszes

feltételeknek az összessége, amelyek között az egyik ember önkénye a szabadság általános törvénye szerint egyeztethető össze a másik emberével.” (JT B. §, EM 325.¹⁴) E meghatározás magában foglalja az egész kanti republikanizmus, azaz köztársasági eszme magvát, nevezetesen a közakarat főhatalmának, a népszuverenitásnak a követelményét, vagyis hogy mindenkit egyenlő mértékű szabadság illet meg, ki-ki szabadsága pedig csakis annyiban korlátozható, amennyiben ez az általános akarat normája szerint, törvényekkel történik. Másképpen fogalmazva, mindaz megengedett, ami nem ütközik mások (törvényes) szabadságába. Ki-ki szabadságának olyan korlátozásáról és törvények általi pontosításáról van tehát szó, melyhez *mindenkinek* érdeke fűződik. Az efféle behatárolás nyomán létrejövő politikai közösség tehát joggal illethető a *res publica* névvel, hiszen valóban mindannyiuk közös javáról, az egyenlő szabadságról van szó. A közakarat, a *volonté générale* gondolatát Kant Rousseau-tól veszi át, miként ama gondolatot is, hogy akkor vagyunk szabadok, ha pontosan azon parancsoknak engedelmeskedhetünk, amelyeket mi magunk adunk saját magunknak. Természetesen a közakaratot sem szabad valamilyen empirikus tényezőnek tekinteni (miként az Rousseau-nál a helyzet), hanem éppen olyan észeszmének, mint amelyen például a társadalmi szerződés, amelyet nem kötöttek meg, és nem is lehet megkötni, hanem amelyet normatív eszme gyánánt kell folyvást szem előtt tartani. E mércék segítségével határozható meg a feltételek, melyek mellett az egyén szabadsága a többiekével együtt fennállhat úgy, hogy senki ne gyakorolhasson jogtalan önkényt senki más felett. Kant szerint a személy külső szabadsága (nem korlátlanként értve, hanem amennyiben mások külső szabadságával összefér, hiszen csak ez felel meg a jog eszméjének) az egyetlen (jogi értelemben) vele született *emberi jog*, amely viszont az összes többi emberi jog mércéjét alkotja. A pozitív törvényeknek az a priori jogi elvek ítélőszéke előtt kell megállniuk, szemben a jogi pozitivizmussal vagy a decizionista megközelítésekkel. Geismann találón állapítja meg, hogy a jog fogalmának csakis a külső szabadság *puszta formájára* szabad vonatkoznia, és csupán egyetlen antropológiai feltételezésre szabad támaszkodnia, mégpedig ama körülményre, hogy minden ember szabad cselekvésre (önkényének gyakorlására) képes, valamint hogy elkerülhetetlenül hozzá hasonlókkal kell közösségben élnie. Minden olyan konstrukció, amely túlmegy ezen a puszta formán, a jog apriorisztikus jellegét csorbítja, és ezért megengedhetetlen

lényt (az emberiséget minden bizonnyal) magában foglaló világpolgári jogközösségre vonatkozik, és a minden egyes ilyen lényre kiterjedő „célok birodalmát” tartja szem előtt.

¹⁴ Vö. Immanuel Kant: Ama közönségesen használt szólásról, hogy ez talán igaz az elméletben, ám a gyakorlatban mit sem ér. Ford. Mesterházi Miklós. In Kant: *Történefilozófiai írások* Ictus, 1997, 185.

követelményeket támaszt¹⁵ Az állam feladata Kant szerint a külső szabadság általános törvények szerinti kikényszerítésében áll, hiszen feladata nem a „jó” valamiféle ideájának megvalósítása, hanem a jog, mindenki törvényes és egyenlő külső szabadságának garantálása (melynek keretei között aztán mindenki a maga feje szerint keresheti boldogságát).¹⁶ A kanti republikánizmusnak ez a magva, amely magukat kantiánusnak valló társadalomfilozófusok elméleteinek is mércéül szolgál (bárhogyan legyenek is azok megalakotva, és bármennyire is eltérően „betűzik ki” a szóban forgó ideát; így például Jürgen Habermas¹⁷ diskurzusetikája számára is).

Az egyes államok szintjén a jogrendet, más néven polgári állapotot Kant (Locke és Montesquieu nyomán) olyan alkotmányos, republikánus politikai közösségként képzelel el, ahol a hatalom megosztás elve érvényesül (törvényhozói, bírói és végrehajtó hatalom), és ahol a nyilvános észhasználat jogát is tiszteletben tartják. E polgári közösségbe lépni, annak érdekében, hogy pártatlan szabályok alapján rendezzék konfliktusaikat, az egyéneknek a tiszta jogi-gyakorlati ész szerinti kötelessége. Továbbgondolva azonban a jogi-gyakorlati ész posztulátumait, azt láthatjuk, hogy a belpolitikai szinten megvalósult jogrend még nem a teljességgel megvalósult jogi állapot: az egyes államok egymáshoz való viszonyukat tekintve továbbra is a természeti állapotban vannak, egymásra folytonos potenciális fenyegetést jelentenek, ami tulajdonképpen folytonos kölcsönös jogsértésnek tekinthető. Ennélfogva mindaddig nem lehet a jogi állapotnak a jog eszméje szerinti teljes betetőződéséről beszélni, amíg a természeti állapot az államközi szinten,

¹⁵ Ugyanakkor Allen D. Rosen imént hivatkozott, fontos könyve (*Kant's Theory of Justice*. Id. kiad.) zárófejezetében („Justice and Social Welfare”, 173–218.) meggyőzően mutatja ki, hogy Kantot nem szabad az egyes állam, politikai közösség tekintetében a minimális állam gondolkodói közé sorolni. Az általános akarat fenntartásának feltétele gyanánt az államnak bizonyos mértékig gondoskodnia kell polgárai (mint ezen akarat alkotórészei) alapvető, esetleg azon túlmenő jólétéről, és ez szintén a priori jogi kötelességnek tekintendő. Az egyes polgár ugyanis soha sem teheti maximájává, hogy önfenntartásáról ne gondoskodjék, márpedig az általános akarat a polgárok akaratának összessége.

¹⁶ Ezért viszont értelmetlenség az állam elhalásáról (*Absterben des Staates*) beszélni, ahogyan Marxék vagy az anarchisták és más társadalomutópiák képviselői tették. Mivel „a joghoz a kényszer felhatalmazása kapcsolódik” (JT D. §, EM 327.), amelynek garantálására csakis az állam képes, a jog uralmát szavatoló közhatalom szükségszerűen tartozik hozzá valamennyi jogrendszerhez.

¹⁷ Habermas Kant örök-béke-tervezetéről: Kants Idee des ewigen Friedens – aus dem historischen Abstand von 200 Jahren. In uő: *Die Einbeziehung des Anderen*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1997, 192–236.; a nemzetközi igazságosságról: uő: *Die postnationale Konstellation und die Zukunft der Demokratie*. In *Die postnationale Konstellation. Politische Essays*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 91–168.

magasabb síkon és eltérésekkel ugyan, de mégiscsak megismétlődik. A tiszta gyakorlati–jogi ész regulatív ideája tehát a világbéke eszméje, azon, államok közötti polgári állapot, amelyben az egyes, a személyekhez hasonlóan önrendelkezéssel bíró, önálló akarati egységeket megtestesítő államok külső szabadsága, szabad önkénye a szabadság általános törvénye alapján volna összeegyeztethető. Kant világbékéről szóló jogtanában tehát az egyén mint jogi személy analógiájára az államok is jogi személyiséggel rendelkező, szabad egységek (igaz, olyan egységek, amelyeknek belső rendjük szerint az egyes személyek szabadságát kell garantálniuk, legitimációjukat az individuumok jóvoltából bírják, mintegy „alulról fölfelé” nyerik). Persze népekről és államokról (például olyan kifejezésekben, mint „népszövetség” vagy „népszuverenitás”) itt közjogi értelemben (*civitates*) van szó, nem pedig etnikai–kulturális egységeket (*gentes*) kell értenünk rajtuk.¹⁸ Az olyan jogi kötelességek, amelyek az államközi szférát elmérgesítő feszültségek elminálását célozzák, és jövődöbéli háborúk kitörésének veszik elejét (előcikkelyek), valamint a tartós békét biztosítják (végleges cikkelyek), továbbá a *ius in bello* kérdéskörére most nem kívánunk részletesen kitérni. Ehelyett inkább Kantnak azzal az előfeltevésével kívánunk bővebben foglalkozni, amely, az individuum és az állam mint jogi személy analógiájára támaszkodva, az államokat elkülönült, autonóm, korlátlanul szuverén egységekként tekinti. Az államot is jogi személyiséggént tételező analógiából következik, hogy valamely államot nem lehet a dologi jog alá tartozó tárgyként örökölni, eladni vagy elajándékozni, leigázni stb. Pártatlan bírót, valamint a jogot kikényszerítő főhatalom hiányában nem lehet valamely állam belügyeibe tettelesen beavatkozni, reá önkényes döntéseket kényszeríteni (így például más, még akár szabadelvűbb alkotmányt sem), alattvalóit sem szabad felszabadítani a rájuk kényszerített iga alól, hanem csakis tőlük várható, hogy ezen munkálkodjanak. (Az individuum–állam analógia persze nem jelenti azt, hogy valamiféle organikus egységnek kellene tekintenünk az államot.) A világot felölelő jog- és békerendszer kanti koncepciójának e feltevés az egyik legvitatottabb pontja. Amennyiben abból indulunk ki, hogy valamennyi államnak köztársasági alkotmánya van, nincs túl sok okunk az aggodalomra, az ilyen államokban ugyanis a politikai igazságosság követelményei nagyjából megvalósultak. Ez persze sem Kant idejében nem volt így, sem a mai helyzetnek nem fel meg egészen, noha napjainkban jóval több alkotmányos, liberális demokráciával találkozunk. A korlátlanul autonóm, egymástól elkülönült államok ily módon elképzelt világa azonban problematikus előfeltételezés, amennyiben arra gondolunk, hogy az államok elsődleges feladata mégis csak az egyének emberi jogainak védelme. Akadnak viszont olyan

¹⁸ Vö. Otfried Höffe: *Die Weltrepublik als Minimalstaat*. Id. kiad. 163., valamint Geismann: i. m. 366–67.

országok, ahol közönséges gonosztevők uralkodnak, és saját polgáraikat, kisebbségeiket öldösik, emberi jogukat lábbal tiporják (lásd pl. Ruanda). Márpedig a kanti konstrukció nem engedi meg például a humanitárius intervenció lehetőségét.¹⁹ Az egyén–állam analógiának is megvannak a maga határai, ezért megfontolandó, mikor érdemes mégiscsak eltérni tőle, ha pedig szem előtt tartjuk, hogy az állam legitimitációjának egyetlen forrása az emberi jogok (az emberiség magunkban hordott jogának²⁰) védelme, akkor súlyos megsértésük esetén ez egyenesen jogi kötelesség (humanitárius intervenció). A humanitárius intervenció alapelveiről általában annyit érdemes mondani, hogy legdrasztikusabb formáját, az erőszakos beavatkozást *ultima ratio*-nak tekintve mindig el kell kerülni, hogy több bajt okozzon, mint amennyit elháríthat. Mindig mérlegelni kell a jogsértések súlyosságát és a rendelkezésre álló egyéb eszközöket (nyomásgyakorlás gazdasági embargóval stb.). Kívánatos volna persze, hogy mindig pártatlanul, és ne szelektíven kerüljön rá sor.

Nos, az államok egymás közötti természeti állapota nem csupán párhuzamba állítható az egyénekével, hanem ugyanakkor jelentősen el is tér az egyes állam létrejöttét megelőző helyzetétől. Az államoknak arra is gondot kell fordítaniuk, hogy a szabadság és a társadalmi béke, valamint a fejlődés belpolitikailag elért mértéke ne csorbuljon, már meglévő vívmányaikat el ne veszítsék. Mármost napjainkban az egyébként régóta tartó, és nem csupán a gazdasági, hanem a kulturális, tudományos és egyéb szférákra is kiterjedő, ám az utóbbi időben kétségkívül felgyorsuló globalizáció kapcsán kétségkívül elmondható, hogy a fejlett, alkotmányos demokráciák, nemzetállamok esetleg veszíthetnek már elért politikai és jóléti szintjükből, amennyiben demokratikus vívmányaikat nem sikerül ugyancsak globális szintre emelniük. Ugyanakkor a globalizáció az emberiség javára is fordítható: ama lehetőséget is magában hordozza, hogy, már akár világméretű elosztási viszonyok kismértékű javításával is, az eddig (nem ritkán önhibájukon kívül) keserves szegénységben élő országok végre esélyt kapjanak emberibb életre:²¹ vagyis a globális igazságtalanság orvoslásának

¹⁹ A jelenleg elérhető legkitűnőbb, legtartalmasabb kötet a témában: J. L. Holzgrefé – Robert O. Keohane: *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*. Cambridge University Press, 2003; lásd még: Höffe: *Demokratie im Zeitalter der Globalisierung*. Id. kiad. 393–398., valamint Walter Pfannkuche: *Humanitäres Interventionsrecht*. In Gosepath – Merle: *Weltrepublik*. Id. kiad. 244–254.

²⁰ Immanuel Kant: *Az örök békéről*. In *Történefilozófiai írások*. Id. kiad. 259.

²¹ Vö. pl. Thomas Pogge: *Eine globale Rohstoffdividende*. In Christine Chwaszcza – Wolfgang Kersting (Hrsg.): *Philosophie der internationalen Beziehungen*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1998, 325–362. Persze, Peter Singer híres cikkére (Famine, Affluence, and

lehetőségét, a globális gazdasági interdependencia okán létrejött egyenlőtlenségek kiegyenlítését.²² Jóllehet az utóbbi időben elterjedt sirámok az állami szuverenitás veszendőbe meneteléről nem állják meg a helyüket (éppoly szuverén módon döntenek ügyeikről, mint korábban, kivéve, ahol önként átadták szuverenitásuk egy bizonyos részét). Cselekvőképességük viszont kétségkívül csökkent, és olyan új, immár az egész földgolyóra kiterjedő fenyegetések (szervezett bűnözés, ezen belül emberkereskedelem, pénzmosás, adócsalás, adóparadicsomok, szerzői jogok és szabadalmak megsértése) tűntek fel, amelyek kézenfekvővé teszik, hogy az együttműködés különféle új, globális formái után nézzenek. Nem csupán a tiszta gyakorlati jogi ész követeli meg, de az említett alkotmányos demokráciáknak, mi több, az egész emberiségnek érdeke, hogy ne regresszió következzen be, hanem a republikánus eszmékhez igazodó globális jogrend jöjjön létre.²³ Ilyenkor az embert általában²⁴ máris ama kanti passzusokhoz utalják, ahol világméretű despotizmustól és türannisztól óv,²⁵ és ez okból csupán egy, a törvényes kényszerre való felhatalmazást nélkülöző, szabad és bármikor felmondható föderációt enged meg. (JT 61.

Morality. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 1. No. 3., Spring/1972; 229–243., valamint in Charles R. Beitz – Marshall Cohen – Thomas Scanlon et al. [eds.]: *International Ethics*. Princeton, 247–261.) és Onora O’Neill az előzővel azonos kötetben napvilágot látott tanulmányára (O’Neill, Onora: Lifeboot Earth. In: Charles R. Beitz – Marshall Cohen – Thomas Scanlon et al. [eds.]: i. m. 262–281.) gondolva, igen csak vitatott, vajon a világ éhezőinek megsegítése a kanti értelemben vett szigorú jogi köteleességek vagy pedig pusztán az erényköteleességek körébe sorolható-e. Ehhez lásd még pl. Höffe: *Demokratie im Zeitalter der Globalisierung*. Id. kiad. 410., ill. 409–418.

²² A globális osztó igazságosság egyik nagy vitája Rawls és egykori tanítványai között zajlik: lehetséges és kívánatos-e a differencia-elv globális síkra való kiterjesztése? Létezik-e globális „basic structure”? (Rawls álláspontja elutasító.) Lásd ehhez Beitz, Pogge és Rawls hivatkozott műveit, valamint Wolfgang Kersting: *Weltfriedensordnung und globale Gerechtigkeit. Kants Konzeption eines vollständigen Rechtsfriedens und die gegenwärtige politische Philosophie der internationalen Beziehungen*. In *Zum ewigen Frieden: Grundlagen, Aktualitäten und Aussichten einer Idee von Immanuel Kant*, 72–212.

²³ Az e nézettel szembeni komunitárius bírálatokkal szembe lehet szegezni, hogy az egyes államokban nem teljességgel különböző emberek élnek: az emberi együttélés legalapvetőbb elvei mindenütt azonosak. Vannak fundamentális, interkulturális jogi-eljárásjogi alapelvek. Azokívül az államokat és népeiket nem lehet valamiféle organikus, autochton egységeknek tekinteni. Az idők során kialakult közösségeknek és pluralizmusnak pedig kedvez a szubszidiáris-föderális szerkezet.

²⁴ Mondjuk az „etnocentrizmus” vádjára és hasonlókra hivatkozva.

²⁵ Például Kant: Ama közönségesen használt szövegről, hogy ez talán igaz lehet az elméletben, ám a gyakorlatban mit sem ér. Id. kiad. 209.

§, EM 458.) Visszakanyarodva tehát Kanthoz, az előbbi ellentmondás a következőképpen oldható fel: az államok közötti természeti állapot az egyének közöttihez képest csupán amolyan „maradvány-természeti-állapot”, hiszen az államokon belüli jogrend már, így vagy úgy, de megvalósult. Ráadásul az államközi szférában is egy sor olyan, eltérő fejlettségű csírával, kezdeménnyel találkozunk (például szupranacionális államszövetségek, mint pl. az EU, vagy – akár kötelező erejű – döntőbíróóságok, mint a Nemzetközi Büntetőbíróóság, de akár olyan, szinte valamennyi államot tömörítő szervezetek, mint a – persze a pártatlanság és az egyenlő részvétel irányában igencsak reformokra szoruló – ENSZ), amelyek már igencsak egy, a törvényes kényszer felhatalmazásával is rendelkező világgöztársaság²⁶ felé vezető út állomásainak is tekinthetők. Nem egyedül Otfried Höffe az a politikai filozófus és Kant-szakértő (nem is ő az első), aki, különben messzemenően a kanti tervezet intencióit követve, de mégis egy föderális *világgöztársaság* gondolatával állt elő (amelyet Rawls, ugyancsak Kantra hivatkozva, elvetett); igaz, Höffe dolgozta ki legalaposabban e „realisztikus víziót”. Többek között Wolfgang Kersting, Georg Geismann és Peter Koller²⁷ is hasonló, többszintű, föderális világgöztársaság felvetésével él (a dologra később még visszatérünk). Mivel tehát az egyes államokban a jogrend már megalapításra került, ezért a világgöztársaság (amely természetesen csak *világgöztársaságként* legitim) illetékességi köre kizárólag azon nehézségek megoldására korlátozódik, amelyekkel az egyes államok nem tudnak megbirkózni, ahol közös cselekvésre van szükség, illetve azon jogviták elrendezésében, amelyek az egyes államok között (vala mint polgáraik között, illetve valamely állam polgára és egy másik állam között) támadhatnak; a jól ismert, hagyományos állami feladatok az egyes államok illetékességi körén belül maradnak. Ezen a ponton segít a szubszidiaritás fogalmának (Höffe, Koller) bevezetése, amely az egész koncepció „sarokvasa”, zsanérja gya-

²⁶ A „Zwangsbefugnis”-ről nem lehet lemondani: a jog uralmát biztosító legitim uralmat nem helyettesítheti semmiféle „erőegyensúly”, „soft power” vagy „hálózati kormányzás”, jóllehet az utóbbi kettőnek kiegészítő szerepe lehet a világgöztársaság politikai rendjében. Vö. Höffe: *Demokratie im Zeitalter der Globalisierung*. Id. kiad. 267. skk.

²⁷ Vö. Geismann: *Kants Rechtslehre vom Weltfrieden*. Id. kiad. 382–384., különösen a 84. lábjegyzet; Wolfgang Kersting: *Wohlgeordnete Freiheit* Frankfurt, 1993, 75., valamint Peter Koller: *Frieden und Gerechtigkeit in einer geteilten Welt*. In Reinhard Merkel – Roland Wittmann (Hrsg.): *‘Zum ewigen Frieden’: Grundlagen, Aktualitäten und Aussichten einer Idee von Immanuel Kant*, 219, 221, 235. (Igaz, Koller, megemlíti e lehetőséget, azután mégis inkább olyan szupranacionális szervezetek hálózata mellett érvel, melyek a globális igazságosság érvényesítése érdekében a beavatkozásra és a kényszerre is felhatalmazással bírnak. Koller: i. m. 237., ill. Koller: *Soziale Rechte und globale Gerechtigkeit*. In Gosepath – Merle: *Weltrepublik* Id. kiad. 208–219.)

nánt szolgál, és azt jelenti, hogy minden egyes feladatot azon a – lehetőleg legalacsonyabb – szinten kell hagyni, ahol az egyének és a belőlük szerveződő közösségek a leginkább abban a helyzetben vannak, hogy képesek legyenek vele megbirkózni. Ez tehermentesíti az államot, ugyanakkor elejét veszi a jogtalan állami beavatkozásoknak, túlkapásoknak, az illetékességi körök túllépésének. Mindez megfelel az egyes szintek önrendelkezésére vonatkozó kívánalomnak is, és olyan többszintes, többfokozatú föderális berendezkedést tesz lehetővé, amely, a legitimációs individualizmus elvének megfelelően, természetesen az egyének felől nyeri legitimációját, és az egyéni sajátosságokat leginkább képes figyelembe venni; ugyanakkor az állami önrendelkezés elvének is megfelel.²⁸ Mivel azonban a jog uralmának pártatlan kikényszerítése, a hatalmi ágak igazságos és pártatlan működése nem lehetséges egy, a legmagasabb szintű főhatalom nélkül, amely a törvényes kényszer felhatalmazását is birtokolja, ezért a világköz társaságnak is állami jelleget kell öltetnie, még ha csupán egy minimális, azaz éjjeliőr-államét is. Ezzel az államok önrendelkezése csupán annyiban csorbul, hogy jól meghatározott mértékben és csak bizonyos szinten és területeken, tehát *részben*, önként lemondanak szuverenitásukról, vagyis kölcsönösen korlátozzák szabadságukat, hogy cserébe garantált közjogi biztonságot nyerjenek. Nem valamiféle, szerkezetét tekintve homogén világállamról van tehát szó – melynek egyébként szintén vannak szószólói, az úgynevezett „globalisták”²⁹, akik, elvetve az egyén–állam analógiát, a közvetlen legitimációs individualizmus híveiként nem helyeznének közbülső síkokat (a fennálló államokat) az egyén és a világállam közé –, nem is valami világbirodalomról vagy szuperállamról. Ugyanakkor viszont nem is a Kant által elképzelt laza, bármikor felmondható államszövetségről: hiszen, mint már rámutattunk, az ennek keretében kötött megállapodások jogszerű szavatolásához hiányoznának a megfelelő intézmények; jóllehet átmeneti állapotként egy ilyen államszövetség nagyon is elképzeltető és kívánatos. A folyamatos, lépésről lépésre megvalósuló reformoknak viszont végül

²⁸ Ez a megoldás Kant azon empirikus ellenérvének is elveszi az élet, amely az egész glóbuszt felölelő állam kormányozhatatlanságát állítja. Egyrészt az államok a közöttük előforduló extrém méretkülönbségek ellenére (gondoljunk az olyan törpeállamokra, mint Liechtenstein, szemben olyanokkal, mint az USA) kormányozhatóaknak bizonyulnak, másrészt, a szubszidiaritás elve alapján, olyan köztes, akár kontinentális méretű szupranacionális egységeket is el lehet képzelni, amelyek megkönnyítik a világállamra háruló (amúgy is korlátozott) feladatok ellátását. Vö. Höffe: *Demokratie im Zeitalter der Globalisierung*. Id. kiad. 306.

²⁹ Charles Beitz (lásd hivatkozott művét); Christoph Horn: *Philosophische Argumente für einen Weltstaat*. *Allgemeine Zeitschrift für Philosophie*, 21, 229–251.; Kai Nielsen: *World Government, security and global justice*. In S. Luper-Foy (ed.): *Problems of International Justice*. Westview Press, Boulder, Col., 1988, 263–282.

mégiscsak el kell vezetniük a világekztársasághoz, amelyben hori zontális és vertikális hatalommegosztás valósul meg: horizontáli san az egyes államok törvényhozó, bírói és végrehajtó hatalma; vertikálisan a szubszidiaritás és a föderalizmus. Miként Höffe is hangsúlyozza, a világekztársaság megalapítása aligha történhet meg egyetlen jogi aktussal, és talán az egész világot átölelő republika nem egyéb, mint a lassanként létrehozott jogi alakzatok összessége.³⁰ Mivel a világekbe elősegítésének jogi kötelességéből (az egyén-állam analógia folytán) nem következhet, hogy valamely állam ennek érdekében erőszakot gyakorol valamely másik álla mon, ezért kizárt a háború mint a világekbe előmozdításának lehetősége is.³¹ Általános alapelvnek tekinthető, hogy a fejlődés mindenkori elért szintjét sohasem szabad veszélyeztetni, és békés, jól megfontolt eszközöket kell alkalmazni.

Egyébként talán kevesen olvassák olyan alaposan Kant műveit, mint a kiváló Kant-szakértő (és filológus) Georg Geismann; külön ben talán gyakrabban kerülne legalább említésre és megfontolásra ama tény, hogy maga Kant több helyen is beszél egy, a törvényes kényszer felhatalmazásával rendelkező főhatalomnak alárendelt politikai közösség lehetőségéről,³² arról, hogy az önkéntes alapon szerveződő államok lassacskán, az önkéntességen fokozatosan (folyvást ideiglenes és átmeneti népjogi állapotok sora formájában) túllépve egészen lemondanak szuverenitásukról külpolitikai ügyeik tekintetében. Geismann úgy érvel, hogy azok a helyek, ahol Kant a népjog (vagy nemzetközi jog, *Völkerrecht*) terén is törvényhozásról és kényszerítő hatalomról (*Zwangsgewalt*) beszél, túlságosan is számosak és egyértelműek ahhoz, hogy ne lehessen róluk tudomást venni,³³ noha inkább csak utalásoknak tekinthe tők, és korántsem bizonyulnak perdöntőnek (sőt, talán inkább az eddig járt út mellett szólnak). Annyi bizonyos, hogy Kant semmi képp sem valamiféle egységes, homogén szerkezetű államként (*Einheitsstaat*) képzelte el e történelmi fejlődés eredményét, a viláგállamot, hanem szabadon szövetségre lépett népek olyan köztársaságaként, amelyben „önigazgató”, államjogilag független és ennyiben szabad népek, mintegy „autonóm régiók” vannak, vagyis a „viláგállami akarat-egységekké összekapcsolódott egyes

³⁰ Höffe: Die Weltrepublik als Minimalstaat. Id. kiad. 170.

³¹ Geismann: Kants Rechtslehre vom Weltfrieden. Id. kiad. 380.

³² Kant: Ama közönségesen használt szólásról, hogy ez talán igaz le het az elméletben, ám a gyakorlatban mit sem ér. Id. kiad. 209.; *Gemeinspruch*. Akad. Ausgabe, Bd. 8., 311.

³³ Geismann: i. m. 382., 84. lábjegyzet. Lásd pl. Kant: Az emberiség egyetlen történetének eszméje világpolgári szemszögből. In *Történetfi lozóftai írások*. Id. kiad. 51.; Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßten Vernunft. Akad. Ausgabe, de Gruyter, Berlin, 1968, Bd. 6., 34. (1 St. III.); Vorarbeiten zur Rechtslehre. Akad. Ausgabe, Bd. 23., 352. sikk.; Ama közönségesen használt szólásról... Id. kiad. 209.

akarategységek ugyanakkor kollektív akaratot megtestesítő egységek is³⁴. Az önigazgatás mértéke oly nagy volna, hogy a világállamnak magának csupán az „éjjeliőr-állam” feladata jutna, vagyis az, hogy a népek jogi értelemben vett szabadságát egymás viszonlatában garantálja. Ilyenformán, állapítja meg Geismann, ugyanúgy egy népszövetség állna az út végén, miként az elején, tagjai szabadságának biztosítása céljával. Csakhogy az ilyen népszövetség többé már nem provizórikus, ideiglenes, hanem peremptórikus, végleges és univerzális érvényű volna. A háború kitörésének végképp elejét vennék, a népek folyvást kényes békéjéből örök világbéke válna.³⁴ Lehet, hogy mégsem kell eretneknek éreznünk magunkat, amikor, változatlanul „kantiánusnak” gondolva magunkat, a világgöztársaság dolgában (az említett szerzőkkel) Kanttal, Kant ellenében érvelünk? Ha túlzás volna is talán azt állítani, hogy nyitott kapukat döngetünk, mégis, meglehet, a világköztársaság gondolatával korántsem távolodtunk el olyannyira a königsbergi professzor szellemiségétől, mint első pillantásra tűnhetett.

³⁴ Geismann: Kants Rechtslehre vom Weltfrieden. Id. kiad. 383–384.